

שיעור כללי

ביאור שיטת רב אחא בריה דרב איקא – והדרשה של 'בצדק תשפוט עמיתך'

ראה גמ' אצלנו ג. 'רב אחא בריה דרב איקא אמר' עד הנקודתיים. ויש לדון בכמה עניינים בסוגיין.

1) כיצד יפרש רבא את הפסוק 'בצדק תשפוט עמיתך'

א. עיין ברייתא במסכת שבועות ל. 'ת"ר בצדק תשפוט עמיתך' ולכאורה יש ליישב בקל על פי דברי הברייתא שם.

• וראה ספר המצוות להרמב"ם מצוה קעז'.

• וראה מה שכתב בענין החפץ חיים בתחילת ספרו בפתיחת העשין עשה ג' ובבאר מים חיים שם.

• ועיין רמב"ם הלכות דעות פרק ה' הלכה ז'. ורמב"ם הלכות סנהדרין פרק כג' הלכה י'. ודון בדברים ביחס לדברי החפץ חיים.

ב. ראה מה שביאר המחלוקת בחידושי הר"ן בסוגייתנו.

2) בביאור דברי רב אחא בריה דרב איקא לגבי השלושה נאמרה בדבר מחלוקת הראשונים

• ראה לשון הטור על המחלוקת בין הרא"ש לרמ"ה.

• ביחס לשיטת הרמ"ה ראה ביאורו של 'שער המשפט' סי' ג' ס"ק ב'.

• ביחס לשיטת הרא"ש ראה מה שכתב ב'שער במשפט' סי' יח' ס"ק א'.

3) להשלמת הבנת העניין עיין במקורות דלהלן:

• גמ' סנהדרין לו. 'דיני נפשות מתחילין מן הצד' ותוס' שם ד"ה דיני נפשות ובמהר"ם על דבריו שם.

• ועיין עוד בתוס' הרא"ש שם ד"ה מתחילין ועיין עוד משנה כט. 'הגדול שבדיינין'.

ויקרא פרק יט, ט-יח

(ט) וּבְקִצְרְכֶם אֶת קִצְרֵי אֲרָצְכֶם לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֵךְ לְקַצֹּר וְלִקְט קִצְיֶךָ לֹא תִלְקֹט: (י) וּכְרֹמֶךָ לֹא תְעוֹלֵל וּפְרֹט פְּרֹמֶךָ לֹא תִלְקֹט לְעֵנִי וְלִגְרָ תַעֲזֹב אֹתָם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: (יא) לֹא תִגְבֹּו וְלֹא תִכְחֹשוּ וְלֹא תִשְׁקְרוּ אִישׁ בְּעַמִּיתוֹ: (יב) וְלֹא תִשָּׁבְעוּ בִשְׁמִי לִשְׁקֹר וְחָלַלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה': (יג) לֹא תַעֲשֶׂה אֶת רֵעֶךָ וְלֹא תִגְזֹל לֹא תִלִּין פְּעֻלַּת שְׂכִיר אֲתָךְ עַד בֹּקֶר: (יד) לֹא תִקַּל חֶרֶשׁ וְלִפְנֵי עֵד לֹא תִתֵּן מִכְשָׁל וְיִרְאֵת מֵאֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה': (טו) לֹא תַעֲשֶׂה עֵוָל בְּמִשְׁפָּט לֹא תִשָּׂא פָנֶיךָ דָּל וְלֹא תִהְדָּר פָּנֶיךָ גָּדוֹל בְּצִדֵּק תִשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ: (טז) לֹא תִלַּךְ רֶכֶל בְּעַמִּיךָ לֹא תַעֲמֹד עַל דָּם רֵעֶךָ אֲנִי ה': (יז) לֹא תִשָּׁנֵא אֶת אָחִיךָ בְּלִבְבְּךָ הוֹכֵחַ תוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא: (יח) לֹא תִקֵּם וְלֹא תִטּוֹר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ וְאֶהְיֶה לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ אֲנִי ה':

תלמוד בבלי מסכת שבועות דף ל עמוד א

ת"ר: בצדק תשפוט עמיתך - שלא יהא אחד יושב ואחד עומד, אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דברך. ד"א: בצדק תשפוט עמיתך - הוי דן את חברך לכף זכות. תני רב יוסף: בצדק תשפוט עמיתך - עם שאתך בתורה ובמצות השתדל לדונו יפה.

רש"י מסכת שבועות דף ל עמוד א

הוי דן את חברך לכף זכות - ולא דין בעלי דינים הכתוב מדבר אלא כוונתו חזירו עושה דבר שאתה יכול להכריעו ללא עזירה וללא זכות הכריעו לזכות ואל תחשדו בעזירה.

השתדל לדונו יפה - לקמן מפרש לה למישרי בחיגריה אס צאו שני דינים לפניך ואחד מהם של תלמידי חכמים הוי פוסק אותו תחלה ופטור אותו מלפניך.

ספר המצוות להרמב"ם מצות עשה קעז

והמצוה הקע"ז היא שנצטוו הדיינים להשוות בין בעלי דינים נשמע כל אחד מהם עם אורך דבריו או קצורם. והוא אמרו יתעלה (קדושים יט) בצדק תשפוט עמיתך. ובא הפירוש בספרא (פ"ד ד, שבועי' ל א) שלא יהא אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דברך. וזאת אחת מן הכוונות שכולל עליהם הצווי הזה. ובו גם כן שכל איש מצווה לדון דין תורה כשיהיה יודע בו ושישבית הריב שבין הבעלי דינים. ובביאור אמרו (סנה' ג א) אחד דן את חברו דבר תורה שנאמר בצדק תשפוט עמיתך. ויש בו עוד שראוי לדון את חברו לכף זכות (שבועי' וספרא שם) ולא יפרש מעשיו ודבריו אלא לטוב וחסד. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במקומות מפורזים מן התלמוד:

רמב"ם הלכות דעות פרק ה הלכה ז

תלמיד חכם לא יהא צועק וצווח בשעת דבורו כבהמות וחיות, ולא יגביה קולו ביותר אלא דבורו בנחת עם כל הבריות, וכשידבר בנחת יזהר שלא יתרחק עד שיאיה כדברי גסי הרוח, ומקדים שלום לכל האדם כדי שתהא רוחו נוחה הימנו, ודן את כל האדם לכף זכות, מספר בשבח חברו ולא בגנותו כלל, אוהב שלום ורודף שלום, אם רואה שדבריו מועילים ונשמעים אומר ואם לאו שותק.

רמב"ם הלכות סנהדרין פרק כג הלכה י

ולעולם יהיו בעלי דינים לפניך כרשעים ובחזקת שכל אחד מהן טוען שקר ודון לפי מה שתראה מן הדברים, וכשיפטרו מלפניך יהיו בעיניך כצדיקים כשקבלו עליהם את הדין ודון כל אחד מהם לכף זכות.

חפץ חיים פתיחת העשין

ולפעמים עובר נמי במלות עשה דבצדק תשפוט עמיתך כגון שראה את חבירו שדיבר או עשה מעשה ויש בדבר הזה לשפוט ולדון ולכך זכות או להפכו אפילו אם הוא איש ציטוני נחייבנו מן התורה במלות עשה זה לדון אותו לכך זכות ואם האיש הראה אלקים נחייבנו לדון אותו לכך זכות גם כי קרוב ונוטה יותר הדבר לכך חובה מלכך זכות ומי שהולך ומספר בגנותו עובר הדיבור הזה שדיבר או המעשה הזה שפסקה או המקבל שנתחזק אללו לגנות עובר זה ששמע עליו ולא דן אותו לכך זכות עובר במלות עשה זו.

באר מים חיים שם [להפץ חיים] (יש לראות את אות ג')

באר מים חיים

לעולם הבא עכ"ל. וכן כתב גם כן החינוך מצוה רמ"ג וזה לשונו, לאחוב כל אחד מישראל אהבת נפש כלומר שנחמול על ישראל וממונו כמו שהוא חומל על עצמו וממונו וכו' וכלל הכל הוא שיתנהג עם חבירו כמו שהוא מתנהג עם עצמו לשמור ממונו ולהרחיק ממנו כל נזק ואם יספר עליו דברים יספרם לשבח ויחוס על כבודו וכו' עיי"ש. ומה שכתבנו בפנים דעובר היינו בכל ח' אופנים והטעם כמו שכתבנו בפנים. (ג) ולפעמים עובר נמי במצות עשה דבצדק וכו' והיא נמנית בספר המצות מצות עשה קע"ז עיין שם שכתב ובכלל זה גם כן שיתחייב ידין את חבירו לכך זכות ולא יפריש מעשיו ודבריו אלא לטוב, והיא מימרא מפורשת בשבועות בריש פרק שבועות העדות והיא נזכרת בסמ"ג גם כן ובסמ"ק שדבר זה נכלל במצות עשה דבצדק וכו' וגם הרבינו יונה בספרו שפרי תשובה כתב שהיא מצות עשה דאורייתא: וביאנו הצונקתי

עמוד מס 34 חפץ חיים כהן, ישראל מאיר בן אריה זאב הודפס ע"י תכנת אוצר החכמה

הרמב"ם חולק על רבינו יונה והסמ"ג והסמ"ק, וסובר שהוא רק מדה בעלמא ולא מצות עשה, והראיה שהרמב"ם כתב שם בסוף מאמרו במשנה הנ"ל שהוא מדרכי החסידות, דזה אינו דהרמב"ם איירי שם באדם שאין אני מכירו אם הוא צדיק אם רשע לזה בודאי אין אני מחויב מן התורה לדון לכך זכות רק מדה טובה בעלמא, וכן ברמב"ם בפרק ו' מהלכות דעות בהלכה ו' שמונה זה בין מדותיו של תלמיד חכם ומשמע דהוא רק מדה בעלמא, התם איירי גם כן בכהאי גוונא. ותדע דהא העתיק שם לשון המשנה דאבות הוי דן את כל אדם לכך זכות, אבל אגן אייריגן באיש שאני מכירו שאינו רשע רק מן הבינונים, שם הוא חיובא דאורייתא. והראיה מהרמב"ם גופא בספר המצות במצות קע"ז הנ"ל כתב בהדיא ובכללם גם כן שיתחייב שידין את חבירו לכך זכות מלשון שיתחייב משמע בהדיא דאיירי בכל אדם דהרמב"ם מצות נאמרו לכל ישראל. וראה כי דברינו אמת, דבמשנה דאבות וכן ברמב"ם הלכות דיעות הנ"ל דאיירי במדות נאמר והוי דן את כל אדם לכך זכות ובממירא דשבועות הנ"ל ובספר המצות הנ"ל דאיירי בבאור המצות עשה דבצדק וכו' נאמר והוי דן את חבירך לכך זכות, חבירך, משמע שאתה מכירו שאיננו רשע.

ומה שכתבנו בפנים דעובר היינו בכל ח' אופנים. ומפני שבכאן הוא קשה קצת להבין מפני מה לכן אבאר בעזה"י. הנה בלשון הרע ורכילות ובפניו ובשלא בפניו פשוט

עמוד מס 35 חפץ חיים כהן, ישראל מאיר בן אריה זאב הודפס ע"י תכנת אוצר החכמה

חידושי הר"ן מסכת סנהדרין דף ג עמוד א

הלכך אפשר דקי"ל כרב אחא דמדאורייתא חד כשר דכתיב בצדק תשפוט עמיתך לשון יחיד ואף על גב דאשכחן גבי דיני נפשו ודרשת וחקרת לשון יחיד אפשר דהתם בגדול שבדיינין משתעי שהיה חוקר העדים וכדאיתא במכילתא אבל הכא תשפוט כתיב דמשמע דעיק' המשפט ביחיד ומאן דסבירא ליה דבעינן ג' מדאורייתא לא קשיא ליה תשפוט דכולי בית דין קרי בלשון יחיד.

טור סי' ג'

אין ב"ד בפחות מג' וכל ג' נקראים ב"ד ואפילו הדיוטות וכתב הרמ"ה דוקא דגמירי דינא אף על פי דלא סבירי [ס"א סמיכי] ויראה מדבריו דבעי שלשתם גמירי אבל א"א הרא"ש ז"ל כתב בג' אי אפשר דלית בהו חד דגמיר ששמע או קרא בספרים ויודע סברות בדינין אבל אם לית בהו חד דגמיר פסולים לדינא

שער משפט סימן ג

[ב] דאי אפשר דלית בהו חד דידע פסילי לדון. ודעת הרמ"ה הובא בטור דבעינן תלתא דגמירי דוקא, ותמהו בזה כל המחברים דהא בש"ס מבואר להיפך דאמרין (סנהדרין ג, א) לרב אחא דמדאורייתא חד נמי כשר והא דבעינן תלתא גזירה משום יושבי קרנות, ופריך אטו בתלתא מי לא הוי יושבי קרנות ומשני אי אפשר דלית בהו חד דגמיר, הרי להדיא דבחד דגמיר סגי. וליכא למימר דזה דוקא לר"א דסבר מדאורייתא ביחיד הדיוט סגי אבל לרבא דסבר מדאורייתא בעינן ג' סמוכין אלא דמשום נעילת דלת הקילו חז"ל דסגי בהדיוטות ולכך בעינן עכ"פ תלתא דגמירי דוקא, דא"כ כי אמרין מאי בינייהו בין רבא לר"א אמאי לא אמר בפשיטות דאיכא בינייהו דלרבא בעינן ג' דגמירי דוקא ולר"א סגי בחד דגמיר. ובלחם משנה (פ"כ מסנהדרין ה"י) ובב"ח וט"ז נדחקו בזה. ולי נראה לתרץ ע"פ מה שכתב הכנסת הגדולה בסי' ל"ו (הגט"ו אות ו') בשם תשובת מוהרש"ך (ח"א סי' ס"ז) דכי היכא דקי"ל בעדים כשנמצא אחד מהן קרוב או פסול כל העדות בטילה הוא הדין בדיינים אם נמצא אחד מהן קרוב או פסול נתבטל כל הוועד ע"ש, והחזיקו במעוז סברא זו הרבה מהמחברים כמו שכתב המשנה למלך פט"ז מהל' עדות (ה"ה). והנה לכאורה יש להקשות לפ"ז הא דפריך הש"ס אטו בתלתא מי לא הוי יושבי קרנות ומשני דאי אפשר דלית בינייהו חד דגמיר, ואכתי קשה כיון דמאן דלא גמיר פסול לדינא ואשירה הוא א"כ אף דיש ביניהם חד דגמיר מה מהני הא כל הוועד בטל כמו שנמצא אחד מן העדים קרוב או פסול דכל העדות בטילה, ואף כשאמר אחד מן העדים איני יודע באחד מן החקירות כיון דלא מקבלינן עדות כזה נתבטל כל העדות כמו שכתבו התוס' בסנהדרין דף מ"א ע"ב (ד"ה כמאן), וא"כ הוא הדין לענין דיינים הא דלא גמיר למידן כיון דפסול לדין ומקרי אשירה הוא מבטל מותר הדיינים ואין דינם דין. אך נראה דלא קשיא דהא הא דמשני אי אפשר דליכא בינייהו חד דגמיר פירש בחדושי הר"ן (שם) כלומר אי אפשר שיכניסו את עצמן בדין אי ליכא בהו חד דגמיר ויודע להיכן הדין נוטה, וכן פירש מוהר"ט בתשובותיו בחחו"מ סי' מ"ו דיראים להכנס בדין דילמא יטעו ויצטרכו לשלם, וא"כ משני הש"ס שפיר כיון שלא יזדקקו לדין אם לא דאיכא בהו חד דגמיר, וגמיר הוא שבקי בדינים ויודע סברות בדינים כמו שכתבו הרא"ש (שם סי' א') וטור, א"כ פשיטא דהגמיר שבקי בדינים לא יצטרף עם מי שאינו גמיר לישב בדין אחד דהא אף הוא יפסל בצרופן, ומשום הכי תקנו חז"ל ג' דיינים כיון דג' דלא גמירי יהיו יראים להכניס את עצמן בדין עד שיהיה מהם חד דגמיר והגמיר לא ישב בדין עם מי שאינו גמיר וא"כ ודאי יהיו כל השלשה גמירי, אבל בתרי חששו חז"ל דתרווייהו לא יהיו גמירי. ולפ"ז יפה פסק הרמ"ה דבעינן ג' דגמירי משום דבין לרבא ובין לרבא אחא בעינן ג' דגמירי בכדי שלא יופסל הגמיר בצרופן הדין דלא גמיר. אך מדברי הרא"ש שכתב לדינא אבל אי ליכא בהו חד דגמיר מיפסל משמע דס"ל דחד דגמיר כשר בדיעבד דלא כהרמ"ה, ודברי הטור נכונים.

אך מ"מ נראה לי דאף לשיטת הרא"ש שטור דס"ל דסגי בחד דגמיר יש לתרץ הא דלא נפסל הגמיר בצרופן הא דלא גמיר, י"ל משום נעילת דלת הקילו חז"ל דסגי בחד דגמיר ולא יופסל בצרופן, כמו שתקנו בגט מקושר דסגי בחד קרוב ולא נפסלו השאר על ידו שכן היה תקנת חז"ל אף דכולם לשם עדות חתמו מ"מ לא נצטרפו כמו שכתב הר"ן בגיטין בפרק הזורק (מב, א מדפה"ר ד"ה גרסי'), והכא נמי לא תקנו שלשה אלא משום גזירה דשמה יהיו כולם יושבי קרנות ויצא משפט מעוקל. אך מ"מ שיטת הרמ"ה נתיישב בטוב טעם ד"ל דחז"ל תקנו מתחלה דיהיו ג' דגמירי מהאי טעמא שלא יפסל הגמיר בצרופן הא דלא גמיר, ולשון הש"ס מדוקדק כדפרשתי. ומעתה יפה פסק בתשובת מוהר"י בן לב (ח"א סי' קכ"ג) הביאו הש"ך (סק"ב) שהמוחזק יכול לומר קים לי כהרמ"ה דבעינן תלתא דגמירי, וכן משמע מסתימות דברי הר"ף והרמב"ם (פ"ב מסנהדרין ה"י) שלא כתבו דסגי בחד דגמיר, וכן משמע מלשון תשובת הר"ף (סי' ר"א ובעיטור אות ק' נו, ג) שהביא המחבר בסי' כ"ח סכ"א, וכ"כ בכנסת הגדולה שכן דעת הרבה מהמחברים ע"ש.

שער משפט סימן יח

[א] ילכו אחר הרוב. בתשובות שבות יעקב ח"א סי' קל"ז כתב בפשיטות דאם יושב חד דגמיר בדין עם תרי דלא גמירי והם רבו עליו הולכין אחריהם, וכן משמעות הפוסקים, עכ"ד. והנה אף דמסתימת הפוסקים משמע כן מ"מ הדבר תמוה מאוד דכיון דתלתא דלא גמירי פסילי לדון ובעינן חד דגמיר כדאמרין בפ"ק דסנהדרין (ג, א) לרב אחא בריה דר"א דמדאורייתא חד נמי כשר והא דתקנו רבנן ג' משום דאי אפשר דלית בהו חד דגמיר, ומיניה למדו הפוסקים דאף לר' אבוהו דמדאורייתא בעינן ג' מומחים מ"מ משום נעילת דלת הקילו בהדיוטות ואית בינייהו חד דגמיר, וא"כ כיון דבתלתא דלא גמירי פסילי לדון אף אם יסכימו כולם לדיעה אחת א"כ היכי דיתבי חד דגמיר ותרי דלא גמירי היכי מצינן למדחי דעת הגמיר לילך אחר דעת התרי דלא גמירי כיון דפסילי לדון כלל אף אם ג' דלא גמירי יסכימו לדיעה אחת.

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף לו עמוד א

דיני נפשות מתחילין מן הצד. מנא הני מילי? אמר רבי אחא בר פפא: אמר קרא לא תענה על רב - לא תענה על רב.

תוספות מסכת סנהדרין דף לו עמוד א

דיני נפשות מתחילין מן הצד - משום לא תענה על רב אבל בדיני ממונות לא חיישי' ומ"מ דרך שאלה יכולין לענות ואפשר לא תענה על רב בדיני נפשות כתיב ולא בדיני ממונות קאי נמי אדיני ממונות למאן דמוקי לה בריש מכילתין (דף ג:) בבב"ד נוטה.

תוספות הרא"ש מסכת סנהדרין דף לו עמוד א

מתחילין מן הצד. משום לא תענה על ריב, אבל בדיני ממונות לא חיישי', וגם בדיני ממונות איפשר שיאמר דרך משא ומתן ולא יחתוך בשפתיו זכאי וחייב אבל בדיני נפשות צריך שיוציא בשפתיו זכאי וחייב, ואיפשר דלא תענה על ריב בדיני נפשות כתיב ולא בדיני ממונות אף על גב דלנטות קאי נמי בדיני ממונות למאן דמוקי ליה בריש מכלתין לב"ד נוטה.

מהר"ם מלובלין מסכת סנהדרין דף לו עמוד א

ד"ה דיני נפשות מתחילין מן הצד וכו' אבל בדיני ממונות לא חיישינן ר"ל אף על גב דגם בדיני ממונות איכא נמי למיחש שמא יחייב המופלא שבב"ד ולא ירצו האחרים לחלוק עליו לא חיישינן בזה בכך אם יצא חייב דלא שייך שם זכות וחובה דכל דיני ממונות חובה לזה וזכות לזה אבל בדיני נפשות איכא הצלת נפש וקשה להו להתוס' אם כן כיון דבדיני ממונות מתחילין מן הגדול וגם אין חולקין עליו ותמיד פוסקין הדין כדבריו בין לזכות בין לחובה למה מושיבין שאר הסנהדרין אצלו כלל לכך קאמרו ומ"מ דרך שאילה יכולין לעשות ור"ל לכך מושיבין יתר הסנהדרין אצלו שידברו עמו דרך שאלה אם הדין כך באולי כשישמע דבריהם יסכים עמהם אבל אם לא יסכים לדעתם אז פוסקין הדין כדבריו כי אינם רשאים לחלוק עליו ואפשר לא תענה על רב בדיני נפשות כתיב ר"ל דאפשר גם כן לתרץ דבדיני ממונות לכך מתחילין מן הגדול משום דאם לא יסכימו האחרים לדעתו רשאים שפיר לחלוק עליו דלא תענה על רב לא הוזהר כ"א בדיני נפשות ולא בדיני ממונות ולכך ליכא למיחש לשום דבר כשמתחילין מן הגדול לכבודו וק"ל: